

*А. Д. Теплякова, аспирантка
Науч. рук.: Е. Е. Иванов, доктор филол. наук, проф.
Могилёвский государственный университет
им. А. А. Кулешова (Могилёв, Беларусь)*

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ФРАНКОЯЗЫЧНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ КРЫЛАТЫХ СЛОВ В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье рассматриваются принципы лексикографического описания французских заимствований крылатых слов, используемых в современном белорусском литературном языке. Анализируется современное состояние описания в словарях крылатых слов, восходящих к литературным, фольклорным, публицистическим и др. текстовым источникам на французском языке. Представляются образцы словарных статей, в которых каждое крылатое слово описывается с точки зрения своей формы, значения, источника, а также употребления в текстах различных видов дискурса в белорусском языке.

Ключевые слова: белорусский язык, немецкий язык, фразеология, крылатые фразы, заимствование, словарь.

Крылатые слова являются, как известно, одним из наиболее эффективных стилистических средств украшения речи [Иваноў 2005b]. В современном белорусском литературном языке используется множество крылатых выражений [Иваноў 2005a]. Изучение таких крылатых слов является актуальной проблемой белорусского языкознания и активно разрабатывается в Могилёвском государственном университете имени А. А. Кулешова уже более двадцати лет в рамках научно-педагогической школы «Белорусский язык и его связи с другими языками мира» [Иванова, Иваноў, Мячкоўская 1998; Венідзіктаў, Иваноў 2002; Иваноў 2004]. В частности, создан ряд словарей крылатых выражений [Иванова, Иваноў 1997; Иваноў 2011; Крылатыя выразы 2004; Крылатыя выразы 2006; Лепта біблейскай мудрасці 2014; Лепта біблейскай мудрасці 2019]. Однако многие крылатые слова и выражения в белорусском языке остаются за пределами этнографического описания.

Так, те крылатые слова в современном белорусском литературном языке, которые восходят к франкоязычным литературным и фольклорным источникам и вошли в белорусский язык как иноязычные заимствования, до настоящего времени недостаточно этнографически описаны. В словаре крылатых слов франкоязычные единицы планируется репрезентировать в ряду иноязычных единиц, функционировавших в белорусском литературном языке на протяжении XX – начала XXI в. [Иванова, Цеплякова 2010; Цеплякова 2011; Шестернёва 2017; Терлјакова 2019; Терлјакова 2020]. Крылатые слова из литературных и фольклорных франкоязычных источников предполагается описать в словаре, учитывая все формальные варианты, с точки зрения значения, источника происхождения, характера употребления в речи. Каждый из указанных параметров будет представлен в отдельной зоне словарной статьи. Напр.:

Вось чалавек! ← фр. *Voilà un homme!* – выслоўе Напалеона Банапарта (1769–1821), імператара Францыі (1804–1815), якое было сказана падчас Эрфуртскай аўдыенцыі 2 кастрычніка 1808 г. □ **Аб унутрана і вонкава выдатным чалавеку.** [Галін:] – Гаворыш ты лішне. [Зіна:] – Ведаю, што кажу. Я не раўнівая, можаш трохі пазаляцаца. (*Перабіваючы Любу, якая хоча папракнуць.*) Толькі не заходзьце далёка! *Выходзіць.* [Галін:] – Нагаварыла. [Люба:] – Супакоіць мяне хацела... Зайздросчу ёй! Вось чалавек: яна, мабыць, і не ведае, што такое скруха. [Галін:] – Прытвараецца. Любіць ролю аптыміста... Ведаеш, а мы выпадкова тут спаткаліся з ёй. Я падышоў да твайго дома і раптам убачыў: яна так сама к табе ідзе... (І. Мележ. “У новым доме”). – Ну, мост – адна справа, – памаўчаўшы трохі, цяжка разважыў Зазыба, – а вучыць дзяцей – зусім іншае. Мост сёння ёсць, а заўтра яго можа і не быць. А вось чалавек... Яго як навучыш аднойчы, так і думаць будзе ўвесь час, панясе тыя вашы веды з сабой скрозь усё жыццё. (І. Чыгрынаў. “Апраўданне крыві”).

Дзяржава – гэта я! ← фр. *L'état c'est moi* – выслоўе французскага караля Людовіка XIV (1638–1715), якое ён сказаў на адным з пасяджэнняў парламента Францыі ў 1655 г. □ **Прынцып абсалютызму, найвышэйшай ступені**

узурпацыі ўлады. Ужываецца таксама на мове арыгінала. 📖 *Вось гэта і ёсць заповітнае. І на ўсё гэта, свядома ці несвядома, хто разбярэ, хто адкажа, хто калі мужыку адказваў, са страшнай сілай, асабліва ў апошні час, налеглі з усіх бакоў: сам калгас – зямлі яму мала; меліяратары – краіне не хапае хлеба; леспрамгасы – рэспубліцы патрэбны будматэрыялы, дзяржаве – валюта. Лес быў чыстапародны, спрэс дубовы ды ясянёвы, звонкарублёвы. Ды і як і каму супярэчыць. Дзяржава – гэта ж яны самі і ёсць. (В. Казько. “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”).

Ілгун (Хлус) павінен мець добрую памяць ⇐ фр. *Il faut bonne memoire apres qu'on a menti* (‘Патрэбна добрая памяць пасля таго, як схлусіш’) – выраз з камедыі “Ілгун” (“LeMenteur”, 1644) французскага паэта і драматурга П’ера Карнэля (1606–1684) ⇐ лац. *Mendacem memorem esse oportet* (‘Ілгуну трэба быць памятливым’) – выслоўе прыпісваецца рымскаму прамоўцу (настаўніку красамоўства) Марку Фабію Квінтыліяну (каля 35–каля 96 н. э.), аўтару твора “Настаўленні прамоўцу” (“Institutio oratoria”). Сустрэкаецца і ў іншых антычных і сярэднявечных аўтараў (Апулея, Тэрэнцыя, Святога Іераніма і інш.). 📖 *– Ты хто такі? – уладна спытаў Знамяроўскі. І тут Яноўскі, нечакана для сябе, нізка пакланіўся і сказаў: – Паслом да цябе, вялікі кароль. Знамяроўскі ані словам не выявіў здзіўлення.–Ад каго?–Ад роду Яноўскіх... Дзядзечка, гэта я, ваш пляменнік, сын вашай траюроднай сястры.–Гм... яе звалі, здаецца, Ганнай?–Алёнай, вялікі кароль.– Так-так, ну да, ну да. Каралі павінны мець добрую памяць, гэта іх дабрачыннасць. Ганна, Алёна – усё адзіна. Чаго ты тут? (У. Караткевіч. “Цыганскі кароль”).

Кароль валадарыць, але не кіруе ⇐ фр. *Le roi règne et negouverne pas* – выслоўе французскага дзяржаўнага дзеяча і гісторыка Мары Жазэфа Луі Адольфа Цьера (1797–1877), які ён ужыў у артыкуле, надрукаваным у газеце “LeNational” 4 лютага 1830 г. ⇐ лац. *Rex regnat, sed non gubernat* – выслоўе польскага дзяржаўнага дзеяча Яна Замойскага (1541–1605), які, па пісьмовым сведчанні польскага дзяржаўнага і грамадскага дзеяча Станіслава Шашыца (1755–1826), ужыў яго ў канцы прамовы ў польскім парламенце перад польскім каралём Зігмундам III (1587–1632). ☐ **Кароль выступае ў якасці дзяржаўнага сімвала, але сур’ёзнага ўплыву на палітыку не аказвае.** 📖 Зусім імаверна, што на чарговым кангрэсе замест аднаго абяруць другога “першага сярод роўных”. Усім бачна, што былы адзіны кандыдат і сёння ўжо нагадвае англійскую каралеву, якая царуе, але не кіруе. Але бяда ў тым, што перадзел партфэляў ня вырашыць стратэгічных пытанняў. Кангрэс не нашмат зручнейшы для выпрацоўкі стратэгіі, чым як мітынг на плошчы. На такім форуме можна выйграць сечу за свайго партыйнага лідэра, але немагчыма высекчы іскры моцных канцэптэуальных ідэяў. («ННа»).

Мешчанін у дваранах (дваранстве) ⇐ фр. “*Le Bourgeois Gentilhomme*” – назва камедыі (1670) французскага камедыёграфа Мальера (Жана Баціста Паклена, 1622–1673). ☐ **Пра выскачку, які намагаецца выглядаць важным і адукаваным чалавекам.** 📖 *Ды якога лепшага зместу яшчэ трэба? Высмейваецца прасты чалавек, які, узбагацеўшы, захацеў жыць на

панскую манеру. Хоць гэта рэч напісана толькі сто гадоў таму назад, але міжвольна геніяльны аўтар у агульным скутку кпіць з паноў і з тых людзей, якія не хочуць жыць натуральным здаровым жыццём, а хочуць быць панамі. Такіх мяшчан у шляхецтве можна знайсці вельмі шмат хоць бы ў нашым сучасным жыцці. (З. Бядуля. “Чатырохступнёвая лесвіца. Нататкі аб Беларускаім дзяржаўным акадэмічным тэатры”).

Над каханнем не жартуюць ⇐ фр. “*On ne badine pas avec l’amour*” – назва камедыі (1834) французскага паэта, драматурга і празаіка Альфрэда дэ Мюсэ (1810–1857). □ **З кахання нельга смяяцца.** 📖 * Чаму? Не таму, што Палкоўнік некага здаў... Жанчына не можа дараваць насмешку над каханнем. Зраду – даруе, насмешку – не. (У. Някляеў. “Аўтамат з газіроўкай з сіропам і без. Менскі раман”). – Спаўна?! – Нейкая нядобрая ўсмешка перакасіла раптам вузкія вусны мужчыны. – За твая два гады, поўныя прыніжэння і пагарды?! За ўвесь той час, калі ты смяялася мне прама ў твар, смяялася над маёй знешнасцю, над кожным маім рухам альбо словам... над маім каханнем да цябе! І ты лічыш, што мы ўжо ў разліку?! Ну не! (Г. Аўласенка. “Закаханая”).

Напярэдадні вялікай падзеі ⇐ фр. *A la veille d’un grand événement* – выраз Напалеона Банапарта (1769–1821), імператара Францыі (1804–1815), які быў сказаны 10 кастрычніка 1813 г., за некалькі дзён да Лейпцыгскай бітвы (16–19 кастрычніка 1813 г.). □ **Напярэдадні падзей вялікага палітычнага, навуковага і да т.п. значэння.** 📖 Прэзідэнт з задавальненнем заўважыў, што яго візіт у Туркменістан праходзіць напярэдадні вялікай падзеі, якая прадвызначыла напрамак палітыкі краіны, – Дня нейтралітэту. Ён адзначыў, што тэмай, якая абмяркоўваецца ўдзельнікамі міжнароднай канферэнцыі, што пройдзе з нагоды свята ў Ашхабадзе 12 снежня, стане міжнароднае супрацоўніцтва ў імя міру, бяспекі і развіцця. (“Звязда”).

Небяспечныя сувязі ⇐ фр. “*Les Liaisons dangereuses*” – назва эпістальнага рамана (1782) французскага пісьменніка П’ера Амбруаза Франсуа Шадэрло дэ Лакло (1741–1803). □ **Адносіны, якія могуць прычыніць каму-н. якую-н. шкоду, няічасце.** 📖 Ні адна з іх не мае дачынення да сапраўднага, гістарычнага казацтва. Але мэты найбольш радыкальных з іх мала розняцца ад мэт колішніх баевікоў – радыкальнай арганізацыі, дзейнасць якой спецслужбы спынілі ў сярэдзіне 2000-х. Небяспечныя сувязі. (“НН”).

Незнішчальныя сляды ⇐ фр. *l’irréparable outrage* – выраз з трагедыі “Аталія” (“*Athalie*”, 1691) французскага драматурга Жана-Батыста Расіна (1639–1699). □ **Незабыўнае адчуванне, уражанне, якое застаецца ў памяці на ўсё жыццё.** 📖 * У галінках дрэваў, чорных, голых, абуджаўся сок, жыццёвая сіла мёртвых пупышкі, і твая рыхтаваліся выставіць свае слабыя, незнішчальныя зялёныя сцяжкі насустрач сіверу і залеве. (Л. Рублеўская. “Сутарэнні Ромула”).

Сіняя барада ⇐ фр. “*La Barbe Bleue*” – назва казкі са зборніка “Казкі маёй матухны Гускі, ці Гісторыі і казкі былых часоў з павучаннямі” (“*Les Contes de ma Mère l’Oye*”, 1697) французскага паэта Шарля Перо (1628–1703). □ **Забойца жанчын.** 📖 Рэйтынгі тэлеглядзення нашага журналісцкага расследавання “Слуцкія паясы. Тайныя знакі” паказалі, што менавіта

гістарычны нетрывіяльны аналіз праз сённяшняе пераламленне выклікае вялікую цікавасць гледачоў. Тэлегледачы “Беларусь 1” упершыню ўбачаць на экране тое, што ўтойвалі доўгія дзесяцігоддзі, што замоўчвалася на ўроках гісторыі: міфічны продак і сямейныя войны, геніі і ізгоі вялікага роду, нашы Фаўст, Дракула, Робін Гуд і нават свой Радзівіл-Сіняя Барада. (“НН”).

Стыль – гэта чалавек ⇐ фр. *Le style c’est l’homme* – выслоўе французскага натураліста, біёлага, матэматыка, прыродазнаўца і пісьменніка Жоржа-Луі Леклерка, графа дэ Бюфона (1707–1788) з прамовы “Разважанне аб стылі” (“Discours sur le Style”), прымеркаванай да яго абрання ў члены Французскай Акадэміі 25 жніўня 1753 г.: “Le style c’est l’homme même” (“Стыль – гэта сам чалавек”). □ **Стыль ёсць непаўторная асаблівасць чалавека, якая адлюстроўвае яго прыродныя ўласцівасці, тады як ідэі, якія ён развівае, могуць быць здабыткам многіх.** 📖 Мабыць, гэта і зразумела, бо стиль – гэта чалавек, як сказаў Бюфон, а характар чалавека не можа не праявіцца ў справе рук яго. Так, напрыклад, існуе вялікае падабенства творчых манер беларускага пісьменніка У.Караткевіча і фламандскага мастака Брэйгеля. У іх аналагічнае бачанне свету і сходныя мастакоўскія адносіны да жыцця; чытаць гістарычную прозу Караткевіча таксама цікава, як і разглядваць палотны “мужыцкага” Брэйгеля, – пераход ад аднаго да другога не патрабуе ніякай душэўнай перастройкі. Можна нават сказаць, што той, каму падабаецца Брэйгель, з не меншым задавальненнем прачытае і Караткевіча, асабліва яго гістарычную прозу і з яе найперш гісторыю пра мужыцкага Хрыста, які “прыямліўся ў Гародні”. (В. Быкаў. “Артыкулы, эсэ, прадмовы, інтэрв’ю, гутаркі, аўтабіяграфіі, выступленні 1957–1980 гг.”).

У кожнага ўзросту свае задавальненні, свой розум і звычкі ⇐ фр. *Chaque âge a ses plaisirs, son esprit et ses moeurs* – выслоўе з паэмы “Паэтычнае мастацтва” (“L’Art Poétique”, 1674) французскага паэта і крытыка Нікола Буало-Дэпрэа (1636–1711). □ **У кожнага пакалення (узроставай групы) свае перавагі, звычкі і густы.** 📖 * У кожнага ўзросту сваё адценне. (В. Гарбук. “Блакiтныя елкі”). У кожнага ўзросту свае асаблівасці, калі маленькім уласціва перайманне, лёгкая ўнушальнасць, пераважае зрокава-эмацыянальная памяць і наглядна-дзейснае мысленне, то ў дзяцей старэйшай групы больш ярка выступае сувязь маральных якасцяў з інтэлектам. («Бераставіцкая газета»). У кожнага ўзросту, як і ў кожнай пары года, – свая прывабнасць. Калі гаварыць пра восень жыцця, дык гэта скарбніца мудрасці, жыццёвага вопыту, душэўнага багацця, якое не прадаецца, не купляецца, не знікае. («Голас часу»).

Всё гэта плануецца апісаць такім образом больш 90 крылатых слоў, восходзячых з франкоязычным літаратурным і фольклорным крыніцам, актыўна ўжыванымі ў сучасным беларускім літаратурным мове і не прадставленымі ў існуючых лексікографічных крыніцах.

Літаратура

Іванова, С. Ф., Іваноў, Я. Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў. Мінск: БФС, 1997. 262 с.

Іванова, С. Ф., Іваноў, Я. Я., Мячкоўская, Н. Б. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы). Мінск: Веды, 1998. 112 с.

Іванова С. Ф., Цеплякова, А. Д. Крылатыя словы са старажытнагрэчаскіх крыніц у сучаснай беларускай літаратурнай мове // Славянская фразеология и паремиялогия в XXI веке: сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. Минск: Змицер Колас, 2010. С. 284–292.

Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў // Грани слова: сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. М. : Изд-во ЭЛПИС, 2005. С. 463–468.

Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма. Магілёў: Брама, 2004. 160 с.

Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. 164 с.

Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы // Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. Мінск: БелЭн, 2005. Т. 1. С. 729–730.

Венідзіктаў, С. В., Іваноў, Я. Я. Рускамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniostowiańskich.* 2002. Т. VIII. S. 210–217.

Крылатыя выразы ў беларускай мове: з іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Іванова. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. 136 с.

Крылатыя выразы ў беларускай мове: з рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. 208 с.

Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках. Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2014. 208 с.

Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских и др. языках: в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. 334 с.; Т. 2. 308 с.

Цеплякова, А. Д. Крыніцы паходжання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай мове // *Acta Germano-Slavica.* 2011. № 4. С. 96–101

Шестернёва, А. Н. Сравнительная типология фразеологических единиц белорусского, русского, английского и французского языков // *Філологічныя студыі.* 2017. Вип. 16. С. 255–262.

Terpljakowa, A. Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen) // *Językoznawstwo.* 2020. Nr. 1(14). S. 107–128.

Terpljakowa A. Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belarussischen Schriftsprache // *Філологічний часопис.* 2019. № 1(13). С. 122–129.